

**REVITALIZACIJA
MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI**

**REVITALIZATION
OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA**

PINKAS 11

Tema: **Istorija
jugoslovenskih Jevreja**

**JEVREJSKA ZAJEDNICA U SRBIJI
(1918-1941)**

NEBOJŠA POPOVIĆ

**JEWISH COMMUNITY IN SERBIA
(1918-1941)**

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

Decembar, 1996. godine

UVODNA NAPOMENA

Razrađujući projekat „Revitalizacija malih jevrejskih opština u Srbiji“ došli smo na ideju da članovima jevrejske zajednice, pre svega u malim opštinama, ponudimo nekoliko desetina kratkih, interesantnih tekstova sa jevrejskom tematikom, pogodnih za čitanje, ali i za organizovanje razgovora u opštinama. U arhivi Saveza pronašli smo pripremljene tekstove iz perioda 1976 – 1986. godine, a preuzeli smo obavezu da pripremimo i nove.

Komisija za kulturu i obrazovanje Saveza i Odbor projekta će narednih meseci odštampati tekstove u sveskama (pinkasima) o temama iz jevrejske istorije (opšte i jugoslovenske), iz umetnosti i nauke, o problemima holokausta, antisemitizma, jevrejskog identiteta i sl...

Urednici

PINKAS 11

NAZIV: **Jevrejska zajednica u Srbiji (1918-1941)**
AUTOR: **Nebojša Popović**
IZDAVAČ: **Savez jevrejskih opština Jugoslavije**
UREDNICI: **Simha Kabiljo i Miša David**
LEKTOR: **Simha Kabiljo**
KOMPJUTERSKA PRIPREMA: **Damir Plovanić**
ŠTAMPA: **Štamparija ĐORĐEVIĆ**

TIRAŽ: 500 primeraka
Decembar, 1996. godine, Beograd

JEVREJSKA ZAJEDNICA U SRBIJI (1918 - 1941)

I Jevrejska opština

Osnovna organizaciona jedinica jevrejske zajednice od najstarijih vremena bila je jevrejska opština (hebr. *kehila*, *kahal*). Njeno postojanje zabeleženo je još u doba vavilonskog ropstva (VI vek p. n. e.). Tokom vekova dijaspore (hebr. *galut*), opština je dobijala na važnosti da bi konačno u moderno doba postala institucija kroz koju je prolazio bezmalo celokupan život jevrejske zajednice. Menjajući svoj karakter i sadržaj rada, početkom XX veka ona se može definisati kao oblik samoupravne socijalno verske organizacije jevrejskog stanovništva jednog naselja ili grada. Opštine u dijaspori po pravilu su bile zajednice ravnopravnih članova, sa unutrašnjom autonomijom i manje-više demokratskim načinom izbora svoje uprave.

Na teritoriji Kraljevine, u međuratnom razdoblju, jugoslovenski Jevreji su bili organizovani u okviru 121 jevrejske opštine (72 aškenaske, 36 seferdske i 13 ortodoksne). Na prostoru Srbije bilo je organizovano 42 jevrejske opštine, od čega 12 južno od Save i Dunava, a 30 severno od ovih reka. Većina ih je osnovana u toku XIX veka, čime su imale za sobom višedecenijsko iskustvo organizovanog rada.

Službeni naziv, pod kojim se najčešće pojavljivala, bio je crkveno-školska jevrejska opština. Međutim, ovi atributi u nazivu nisu označavali jedine sadržaje njenog rada. Uz vođenje brige o verskim i prosvetnim potrebama, u radu jevrejske opštine u kontinuitetu su bile prisutne aktivnosti dobrotvornog i kulturnog karaktera.

Članovi jevrejske opštine su bili svi Jevreji naseljeni na teritoriji koju je ova obuhvatala i to gotovo bez izuzetaka. Pravila pojedinih opština često su sadržala odredbu o obaveznoj pripadnosti, tj. članstvu svih mojsijevaca, uz ograničenje o obaveznom državljanstvu Kraljevine i najmanje šestomesečnog boravka na teritoriji te jevrejske opštine. Jevrejske opštine su delovale na osnovu odredaba „Pravila“ pojedinačno odobranjanih od Ministarstva vera, odnosno Ministarstva pravde. Ova ministarstva su vršila neposredni i vrhovni nadzor nad upravljanjem imovinom i fondovima jevrejskih opština, kao i nad korektnim izvršavanjem i pridržavanjem odredaba odobrenih „Pravila“.

Opštinom su upravljali i zastupali je njeni organi: Uprava opštinska i Odbor (Veća) opštinski. Opštinska Uprava je bila uže telo (beogradska npr. 11 članova) i bila je birana neposredno na izborima članstva.¹ Na čelu Uprave, a time i celokupne jevrejske opštine prema državnim vlastima i trećim licima. Opštinski Odbor (ili Veće) je bio šire telo (beogradski je brojao 25 članova). Članovi Odbora, kao i članovi Uprave, birani su neposredno na zboru članova opštine. Odbor se bavio pretežno finansijskim pitanjima i budžetom, mada je po pravilu bio podeljen na više sekcija (verska, prosvetna, administrativna, finansijska i sl.). Članovi Uprave i Odbora su najčešće birani na tri godine. Pravo kandidovanja za članove Uprave i Odbora je bilo ograničeno na muške članove, često sa starosnim donjim limitom od 30 godina, državljanstvom Kraljevine, poreskim cenzusom (u Beogradu je iznosio 150 dinara godišnje na ime glavnog opštinskog poreza) i drugim. Glasalo se tajno na biračkim listićima. I kod aktivno biračkog prava bila je prisutna dominacija muškaraca. Biračko telo su činili i punoletni (stariji od 21 godine) članovi sa ispunjenom obavezom plaćanja glavnog opštinskog poreza.

* Nebojša Popović (1961 -) istraživač-saradnik u Institutu za savremenu istoriju u Beogradu, Monografija *Jevreji u Srbiji (1918 - 1941)* je Popovićeve magistarske teze, odbranjena na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Na 40. Nagradnom konkursu za radove sa jevrejskom tematikom (1996), koji raspisuje Savez jevrejskih opština Jugoslavije, ova monografija je dobila I nagradu u oblasti naučnih radova.

¹ Arhiv Jugoslavije (AJ) 69-58-92; „Predlog Pravila Crkveno-Školske Jevrejske Opštine u Beogradu“, april 1926. godine.

Rad Uprave i Odbora opsluživali su u sedištima jevrejskih opština administrativni službenici: sekretar, blagajnik, pisari i poslužitelji. U sedištima opština bili su zaposleni i verski službenici zasluženi za vršenje obrednih radnji za potrebe članova opštine: sveštenici (*hazanim*), kantori, učitelji (*hahalim*), klači (*šohetim*), čuvari košer mesa (*šomerim*) i poslužitelji (*šamasim*). Sve službenike opštine (sem Glavnog rabina) postavljala je Uprava.

Prikupljanje prihoda i vršenje rashoda takođe je bilo u delokrugu rada Uprave. Predlog godišnjeg budžeta Uprava je podnosila na odobrenje Odboru. Izvori prihoda jevrejskih opština bili su: glavni opštinski porez; takse od mesta u sinagogama; takse za veridbu i venčanje, miraz, razvod braka, pogreb, zemljište na groblju i ukop, razna uverenja i izvodi, privatno polaganje ispita u verskim školama; arende od kasapa koji su prodavali košer meso; dobitak od prodatog brašna i macota; prinosi od pokretne i nepokretne opštinske imovine; prinosi od zaveštanja; pokloni i dobrovoljni priloz, uz razne vanredne prihode. Osnovni opštinski prihod - glavni opštinski porez plaćao se prema imovnom stanju. U Beogradu su poreski obveznici bili podeljeni u 19 klasa (od 50 do 10 000) dinara). Prema jednom izveštaju iz 1932. godine struktura poreskih obveznika u Beogradu bila je sledeća: crkveno-školskoj opštini su godišnji porez od 10 hiljada dinara plaćala dva člana, po 7 hiljada dinara jedan član, po 6 hiljada dinara šest članova, po 5 hiljada dinara deset, po 4 hiljade dinara petnaest, po 3600 dinara šest, po 3000 dinara sedamnaest, po 2500 dinara 21, po 2000 dinara 24, dok je 227 članova plaćalo od 500 do 1800 dinara, 620 članova od 100 do 400 dinara, 320 članova po 50 dinara, a 400 članova na granici siromaštva nije bilo u mogućnosti da plaća godišnji opštinski porez.²

Visina godišnjeg opštinskog budžeta rasla je uporedo sa ekonomskim razvojem celokupne zemlje. Tako je 1940. godine budžet jevrejske sefardske opštine u Beogradu prvi put premašio granicu od dva miliona dinara. Januara te godine Odbor je odobrio predlog Uprave za visinu godišnjeg budžeta od 2 090 000 dinara.³

Opštinske rashode najčešće su činili izdaci za održavanje sinagoga, škola, raznih opštinskih ustanova, plate službenika; Potom razni doprinosi, subvencije, pomoći, nagrade; kancelarijski troškovi; ponegde i kirije za opštinski stan; izdaci za održavanje opštinskih imanja; izdržavanje Rabinata i Bet Dina (Duhovnog suda) uz nepredviđene troškove.

U svakoj jevrejskoj opštini po pravilu je postojao Glavni rabin, biran od posebnog mešovitog izbornog tela sastavljenog od članova Odbora i određenog broja lica van Odbora koji su birani na zboru članova jevrejske opštine. Na položaju Glavnog rabina nalazili su se fakultetski obrazovani mojsijevci, ili sa završenom nekom od viših jevrejskih teoloških škola u zemlji, ili van nje. I Glavni rabin je po pravilu biran na određeni rok, (najčešće tri godine), ali uz mogućnosti doživotnog postavljenja.

* * *

Matica jevrejske zajednice - jevrejska opština, s vremenom je i na ovim prostorima menjala svoj karakter i sadržaj rada. Promene su se najviše osećale u Beogradu. Sudarali su se različiti koncepti ili uticaji.

Tokom XIX veka beogradski Jevreji, prostorno i duhovo ograničeni svojom mahalom na dunavskoj Jaliji, nisu pokazivali veće interesovanje za bilo kakve promene u okoštalom radu svoje opštine. Opštinski poslovi vodili su se tradicionalno, po administrativnom automatizmu, sa prisutnim višedecenijskim monopolom pojedinih porodica, a bez i najmanjeg interesovanja šireg članstva opštine. Događalo se da na izbore za Upravu beogradske jevrejske opštine izađe tek 14 birača.⁴

Na prelasku vekova, pod uticajem nove generacije beogradskih Jevreja školovanih na strani, postepeno se potiskuju konzervativna shvatanja o isključivo verskom karakteru i svrsi postojanja jevrejske opštine i svetovni elementi uzimaju sve više mesta u njenom radu. (Ovoj generaciji koju su predvodili Benko Đavičo, dr Solomon Alkalaj, dr David Alkalaj i Šemaja Damajo, polazi za rukom da izvede sunarodnike van zidina beogradskog geta, i doveđe ih u dodir sa spoljnom srpskom sredinom.) Uz tradicionalni verski i administrativni rad,

² Arhiv Jugoslavije (AJ) 38-405-556; „Pravda“ od 11. jula 1932. godine; iz Izveštaja Predsednika beogradske sefardske opštine doktora Jakoba Čelebonovića podnet na Konferenciji prestoničkih Jevreja.

³ „Vesnik JSVO“, br. 14, od 1. februara 1940. godine, str. 11.

⁴ „Godišnjak 5694. - 1933.“, La Benevolensia i Potpora, Sarajevo - Beograd, 1933, str. 62.

pažnja se ukazuje i kulturnim i humanitarnim aktivnostima. Međuratni period obeležen je punom afirmacijom jevrejske opštine, koja uz sopstveni svakodnevni rad, postaje inicijator većine organizovanih aktivnosti jevrejske zajednice.

U međuratnom periodu povećava se i interesovanje članstva za rad opštine. Izbori za Upravu i Odbor prestoničke jevrejske opštine animirali su gotovo celokupno članstvo, posebno nakon pojave prvih opozicionih lista. Izvori govore da je na izbore za Upravu Beogradske crkveno-školske jevrejske opštine održane 1922. godine od 669 lica sa pravom glasa izašlo 217; godine 1926. od 678 izlazi 249 lica⁵; da bi 1932. godine svoje biračko pravo iskoristilo 786 beogradskih Jevreja, što je činilo gotovo stopostotni odziv.⁶ Na preostalim izborima održanim do početka rata odziv se zadržao na nivou od 90%.

Savez jevrejskih veroispovednih opština - SJVO

U međuratnom periodu prvi put na ovim prostorima stvorena je jedna nadopštinska jevrejska organizacija. Pre Prvog svetskog rata bilo je pokušaja stvaranja organizacija koje bi obuhvatile više jevrejskih opština.

Dr Fridrih Pops (1874 - 1948), predsednik beogradske aškenaske jevrejske opštine iznosio je javno tokom rata svoja razmišljanja o potrebi jedinstvene organizacije Jevreja u budućoj južnoslovenskoj državi, insistirajući na Beogradu kao sedištu. Međutim, konkretnih akcija nije bilo. U zapadnim delovima buduće države dr Hugo Špiccer (1858 - 1934), dugogodišnji predsednik jevrejske aškenaske opštine u Osijeku, u godinama pred rat, vodio je (neuspešno) akciju organizovanja Saveza jevrejskih opština u Hrvatskoj i Slavoniji. Aktivnosti Popsa i Špiccera vođene su nezavisno i ako ih je vezivala pripadnost cionističkom pokretu. Zahvaljujući najviše inicijativi i naporima ove dvojice istaknutih jevrejskih delatnika, već u prvoj posleratnoj godini iskazuju se konkretni rezultati u stvaranju jedinstvene organizacije za celokupnu teritoriju Kraljevine. Inicijatori su nailazili na različite otpore unutar same jevrejske zajednice. Najjači otpor je dolazio od snažne asimilatorske struje, koja je negirala potrebu stvaranja *nacionalne* institucije unutar nove južnoslovenske države. Široko rasprostranjeno bilo je i mišljenje da jevrejske organizacije mogu biti samo verskog karaktera, odnosno da služe isključivo zadovoljavanju verskih potreba pripadnika jevrejske zajednice. Prisutni su bili i partikularistički otpori, proistekli iz želja da se spreči stvaranje nadopštinske organizacije koja bi na bilo koji način ograničavala dostignutu autonomiju pojedinih jevrejskih opština. Partikularizam su nosili pojedinci iz Uprava i Odbora, a najjače je bio izražen u zagrebačkoj opštini.

Borbu za stvaranje Saveza su nosili pre svih cionisti pretežno pripadnici mlađe generacije. Odbacivali su shvatanje da je jedina svrha jevrejskih organizacija negovanje religije i zadovoljavanje verskih potreba, ukazujući na narasle socijalne i kulturne potrebe. Zastupali su stanovište da je „radi uspešnijeg istupanja jevrejskih opština, naročito pred vlastima, radi učestvovanja i saodlučivanja pri rešavanju pitanja koja se tiču Jevrejstva cele zemlje, bilo potrebno udruživanje jevrejskih opština u savez koji će postati jedini predstavnik Jevrejstva“.⁷

Sa ciljem da razmotri pitanja od interesa za jevrejsku zajednicu u novonastaloj državi i novonastalim uslovima, na inicijativu obe beogradske jevrejske opštine, 6. i 7. aprila 1919. godine, u Beogradu je održana Konferencija kojoj su prisustvovali predstavnici beogradskih, sarajevskih i osiječkih opština oba obreda (sefardski i aškenaski). Pozvani su i predstavnici novosadske i zagrebačke opštine. Dok je novosadska opština izostanak svojih predstavnika uz izvinjenje opravdala „tehničkim razlozima“, zagrebačka je otvorena izrazila svoje neslaganje sa ciljevima ovog skupa. Konferencija je okončana zaključkom o potrebi osnivanja organizacije, odnosno udruženja svih jevrejskih opština u Kraljevini.⁸ Preliminarno su definisani i zadaci udruženih opština: „... staranje o potrebama religioznim, kulturnim, političkim i humanitarnim i stvaranje tela koje će biti zvanični i legitimni predstavnik svih Jevreja u Kraljevini“⁸. Predloženo je da se tog leta u Osijeku održi Kongres predstavnika svih jevrejskih opština.

⁵ AJ 69-58-92; „Odgovor predsednika Uprave na žalbe i prigovore na odžane izbore“

⁶ „Židov“, br. 21, od 27. maja 1932. godine, str. 3

⁷ „Spomenica SJVO 1919. - 1969.“, Beograd, 1969. godina, str. 28

⁸ Isto, str. 29

Osnivački Kongres Saveza jevrejskih veroispovednih opština (SJVO) održan je 1. jula 1919. godine u Osijeku. Predlog za osnivanje SJVO, dr Hugo Špicer obrazložio je stav „da je veliki nedostatak što Jevreji nemaju forum koji bi ih zastupao i da bi zato trebalo stvoriti autoritativno telo koje će posredovati između jevrejskih opština i vlasti, ali i u interesu pojedinaca u slučajevima kada je reč o predmetu koji je u vezi sa njegovom pripadnošću Jevrejstvu“.

Špicer je delovao pomirljivo prema strujama koje su pružale otpor osnivanju Saveza, pokušavajući da ublaži i ukloni njihova strahovanja: „Nema bojazni da bi Savez mogao biti reakcioniran, jer će se rukovodstvo birati na najdemokratskijim principima, a strah od klerikalizma nema osnova jer su rabin i veroučitelji uvek stajali uz narod. . . ne treba se plašiti ni od rušenja autonomije opština, jer će SJVO delovati u drugom stepenu...“⁹

U generalnoj debati vodila se velika borba oko imena Saveza. Asimilantski krugovi su tražili da se opštine umesto jevrejske nazivaju *izraelitičke bogoštovne*. Kongres je većinom glasova (43 za, 5 protiv, 3 uzdržana) odlučio da bi zvaničan naziv trebao da bude *Savez jevrejskih (izraelitičkih) veroispovednih opština u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca*. Kongres je za punovažno predstavljanje i vođenje poslova Saveza izabrao Privremeni Glavni odbor sa sedištem u Beogradu, u koji su ušli: kao predsednik dr Hugo Špicer iz Osijeka, a kao članovi dr Isak Alkalaj, dr David Alkalaj, dr Fridrih Pops, Šemaja Demajo, David Hohner iz Beograda; dr Jakob Kajon i Bernardo Klajn iz Sarajeva; dr Robert Sibenštajn, Oto Štern i dr Aleksandar Liht iz Zagreba, dr Hajnrih Urbah iz Zemuna; Hugo Dojč iz Slatine, Vatroslav Kon iz Siska i Makso Korenić iz Pakraca. Na sednici Odbora, održanoj 22. jula 1919. godine, izabran je Izvršni odbor, od članova Glavnog odbora iz Beograda. Privremeni Glavni odbor dobio je nalog od Kongresa da u roku od dva meseca pripremi projekat „Pravila“ SJVO-a.

Protekle su pune dve godine do 25. avgusta 1921. godine, kada je Ministarstvo vera Kraljevine SHS konačno odobrilo „Pravila“ SJVO-a. Odobrenjem su i sa formalne strane stvoreni uslovi za nesmetano funkcionisanje ove reprezentantske organizacije jevrejskih opština.

Ministarstvo vera je odobrilo kao zvaničan naziv organizacije - „*Savez jevrejskih veroispovednih opština u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*“. Za sedište organizacije određen je Beograd.¹⁰

SJVO je definisan kao centralni organ i predstavnik svih jevrejskih veroispovednih opština u Kraljevini SHS. Po odobrenim Pravilima, osnovni zadaci SJVO-a bili su „da se stara o pojedinim opštinama, da posreduje u službenom saobraćaju između državnih vlasti i njih, da ih ako zahtevaju zastupa pred državnim vlastima i da ovima daje mišljenje o svim zakonskim projektima, naredbama i odredbama koje se tiču jevrejskih veroispovednih opština“.¹¹ U drugom paragrafu navedeni su i ostali zadaci SJVO-a:

1. Nastojati oko jednoobraznog uređenja verozakonskih, administrativnih, prosvetnih i dobrotvornih uređaba veroispovednih opština, stvaranjem jednoobraznog statuta;
2. Urediti i rukovati nastavu u jevrejskoj veronauci i nadzirati jevrejske škole, koje postoje ili koje se docnije budu osnovale;
3. Podizati i održavati škole za obrazovanje rabina, učitelja i kantora i novčano potpomagati kandidate za te struke;
4. Stvarati i podržavati, odnosno podupirati uredbe namenjene:
 - a) staranju za opštinske činovnike za slučaj nemoći za njihove porodice u slučaju smrti staratelja, ukoliko vlastitim sredstvima dotične opštine za to ne dostižu,
 - b) njezi bolesnika, vaspitanju siročadi i potpori sirotih suzbijajući ujedno profesionalno prosjaštvo,
 - v) dizanju opšte i stručne obrazovanosti među Jevrejima;
5. Potpomagati pojedine opštine da uzmgnu odgovarati svome zadatku;
6. Posredovati saobraćaju između državnih vlasti i pojedinih opština u svim pitanjima, koje se tiču Jevrejstva, sastavljati i davati mišljenja na traženje vlasti, podnašati predloge za izmenu i dopunu postojećih i za donošenje novih zakona i uređaba, koje imaju za zadatak uređenje versko-prosvetnih odnosa Jevrejstva u Kraljevini SHS;

⁹ Isto, str. 30

¹⁰ AJ 69-54-87; „*Pravila Saveza jevrejskih veroispovednih opština u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*“

¹¹ Isto "1

7. Rešavati sporove, koji se pojave između pojedinih opština, a na žalbu jedne strane, i sporove koji se pojave između članova i uprave pojedinih opština, kao i između rabina i ostalih činovnika i uprave jedne opštine;
8. Raspravljati i odlučivati o pitanjima, koja se tiču verskog života Jevrejstva Kraljevine SHS ne dirajući u određene osobine pojedinih opština;¹²

Organi SJVO bili su: Uprave opštinske, Glavni Odbor sa Centralnom upravom i Skupština Saveza (Kongres).¹³ Uprave opština su određivale izaslanike za Skupštinu Saveza. Svaka za svoju opštinu tretirane su kao izvršni organi Centrale uprave. Glavni odbor je upravljao gotovo svim poslovima Saveza, a u njegovoj nadležnosti su bili: rad na ostvarivanju zadataka SJVO-a; ispitivanje kvalifikacija ličnosti koje su postavljene za rabine, veroučitelje i ostale verske organe; upravljanje prihodom i imovinom Saveze; raspored predračuna (budžeta); sazivanje i pripremanje Kongresa; rešavanje po žalbama rabina i ostalih službenika opštinskih protiv njih, ukoliko takvo rešavanje po pravilima pojedinih opština ne spada u njihovu autonomnu nadležnost. Sedište Glavnog odbora bilo je u Beogradu. Sačinjavalo ga je 30 članova (6 rabina i 24 svetovna lica). Svetovna lica, članove Glavnog odbora birao je Kongres na tri godine, uz mogućnost reizbora. Glavni odbor birao je iz svojih redova predsednika, tri potpredsednika, sekretara i blagajnika, koji su svi zajedno činili Centralnu upravu. Centralna uprava vršila je sve administrativne poslove Saveza. Predsednik Glavnog odbora je bio ujedno i predsednik SJVO-a. Članovi Glavnog odbora, nastanjeni u Beogradu, činili su Izvršni odbor, koji je u neodložnim poslovima mogao punovažno da odlučuje.

Skupština Saveza (Kongres) sazivana je svake tri godine. U međuratnom periodu, uz već pomenuti osnivački kongres, održano je sedam redovnih zasedanja (1921., 1924., 1927., 1930., 1933., 1936. i 1939. godine). Kao što je već pomenuto Osnivački kongres je održan u Osijeku, prvi redovni u Zagrebu, a preostali u Beogradu. U osnovne nadležnosti Kongresa spadali su rešavanje o Izveštaju Glavnog odbora; izbor i razrešenje članova Glavnog odbora izabranih iz reda svetovnih lica; rasprava i odlučivanje o predlozima Glavnog odbora, opštine i pojedinaca; usvajanje predračuna i izmene Statuta.

Izvori prihoda kojima je finansiran rad Saveza bili su višestruki: osnovni i godišnji ulogi jevrejskih opština, zaveštanja i pokloni, prihodi iz državnih budžeta kada su u njemu bila predviđena sredstva za potrebe SJVO-a. Svaka jevrejska opština je imala obavezu ulaganja osnovnog uloga u visini od dva dinara od svake poreske glave. Godišnji ulog je takođe iznosio dva dinara od svake poreske glave, a Kongresu je ostavljena mogućnost da svojom odlukom promeni visinu ovog prihoda.

SJVO je, od novembra 1936. godine do pred rat izdavao jednom mesečno „Službene novine“. Prvobitna namena ovog mesečnika je bila da zameni dotadašnji cirkularni način obaveštavanja pojedinih opština. List je donosio uputstva, tumačenja i načelna rešenja, kao i tekstove zakona, uredbi i pravila koji su se odnosili na jevrejsku zajednicu.¹⁴

Za dve decenije postojanja, SJVO je izrastao u reprezentativnu ustanovu jevrejske zajednice u Kraljevini. Savez je ostao izdignut nad lokalnim prilikama, ne ugrožavajući autonomiju pojedinih opština. Prvenstveno se bavio problemima koji su se ticali interesa celokupne jevrejske zajednice.

II Socijalno-humanitarna i kulturna društva i organizacije

U dijaspori, Jevreji su tradicionalno težili organizacionom okupljanju u raznim formama u okviru svoje zajednice. Često su bili odbačeni raznovrsnim zabranama iz života šire sredine, uz gotovo stalno prisutno osećanje ugroženosti. Splet istorijskih okolnosti prvenstveno ih je prinudio na upućenost na sebe same. Jedan su od prvih naroda koji je osnivao društva i organizacije za humanitarno potpomaganje siromašnih sunarodnika, socijalne institucije za poboljšanje zdravstvenog nivoa, sirotinje i kulturna društva za prosvetavanje naroda.

¹² Isto, §2

¹³ Isto, §8

¹⁴ „Spomenica...“, str. 60

Sve do XIX veka centar okupljanja Jevreja u dijaspori bile su sinagoge. U XIX veku, nakon sticanja građanskih prava, okupljanje Jevreja se proširuje i transformiše u raznovrsna društva, koja postaju glavna karakteristika socijalnog života većih jevrejskih zajednica.

Istorijska predrasuda o Jevrejima, kao narodu bez problema kada je u pitanju materijalna obezbeđenost pojedinaca, proistekla je i kao posledica organizovanog delovanja međusobne pomoći unutar jevrejske zajednice. Kod Jevreja se oduvek smatralo za greh prepuštanje svojih sunarodnika uličnom prosjačenju, pa je stoga zajednica vodila brigu o tome u da- leko većoj meri nego što je to bio slučaj kod drugih naroda.¹⁵

Jevrejska društva i organizacije bila su socijalno-humanitarna, verska, kulturno-umetnička, prosvetiteljska, kulturno-politička, sportska, raznolika po broju članova i programima. Pojedina su bila isključivo jevrejska, a neka mešovita. Kategorizovala su se i prema političkoj orijentaciji, prema starosti članstva, prema polovima, prema područjima delovanja. Različito im je bilo i trajanje - neka su se rasformirala, neka su se transformisala, a neka su se stapala sa drugim. Međutim, u međuratnom razdoblju petnaestak društava održalo je kontinuitet postojanja i delovanja. U Beogradu je u međuratnom razdoblju aktivno delovalo oko 15 društava, koliko ih je približno bilo i u Novom Sadu i Subotici, uz brojne ogranke i samostalna lokalna društva u nizu manjih jevrejskih opština.¹⁶

1. Socijalno-humanitarna društva

Hevra kadiša („Sveto društvo“ ili „Društvo svetih“) je jedna od najstarijih društvenih ustanova kod Jevreja. Ponegde je ovo društvo osnivano i pre osnivanja jevrejske opštine. (U Novom Sada *Hevra kadiša* je osnovana 1729. godine, a opština tek 1748. godine). Po pravilu su svi članovi opštine bili i članovi *Hevre kadiše*, za koju su plaćali redovan doprinos prema sopstvenim mogućnostima. Društvo je bilo versko-dobrotvornog karaktera. Prikupljeni novac je služio za materijalnu pomoć siromašnima i bolesnima, za versko školovanje i unapređenje verske službe, te za sahrane siromašnih prema verskim propisima. Društva su funkcionisala prema odredbama sopstvenih statuta i odlikovala ih je unutrašnja disciplina. Sve usluge društva su bile besplatne za siromašne članove. *Hevre kadiše* su bile začeci jezgra budućih socijalno-humanitarnih društava, koja su na ovim prostorima počela da se pojavljuju u većem broju krajem XIX veka. S vremenom su *Hevre kadiše* svoje delatnosti ograničile na brigu oko obreda pri pogrebima, dok su preostale nekadašnje delatnosti preuzimale novonastale jevrejske organizacije.

Jevrejsko žensko društvo je osnovano 1874. godine u Beogradu. Jedno je od najstarijih udruženja žena u granicama predratne Kraljevine Srbije. *Jevrejsko žensko društvo* je osnovano sa ciljem zadovoljavanja socijalno-humanitarnih i prosvetno-kulturnih potreba jevrejske zajednice. Osnivači su bile Toni Azriel, Ester Pinto i Sara Alkalaj.¹⁷ U početku se njihov rad svodio na posete porodiljama, bolesnicima i davanju pomoći devojkama za udaju. Članice društva su aktivno učestvovala u humanitanom radu tokom Srpsko-turskog rata 1876/77. godine. Osamdesetih godina prošlog veka svoju delatnost usmeravaju i na jevrejski podmladak. U vreme praznika darivale su deci najčešće odeću i obuću. Početkom XX veka, dotle isključivo socijalno-humanitarni rad, sve više dobija i prosvetno-kulturna obeležja. *Jevrejsko žensko društvo* osniva 1919. godine *Žensku zanatsku školu*, sa namenom da se u njoj siromašne jevrejske devojke obuča za krojenje i šivenje. Brigu o školi Društvo je vodilo gotovo čitavu deceniju, da bi je potom zbog previsokih troškova prepustilo na upravljanje državi. Kruna rada sa decom usledila je 1929. godine. *Jevrejsko žensko društvo*, uz pomoć jevrejske zajednice, kupuje u Prčnju (Boka Kotorska) zgradu na morskoj obali i preuređuje je u ferijalnu koloniju za oporavak siromašne i bolešljive dece. U saradnji sa benediktinskom ložom, *Jevrejsko žensko društvo* novembra 1936. godine podiže u Beogradu ve- lelepni dom sa dečijim zabavištem, salom za priredbe i nizom društvenih prostorija. (U toku Drugog svetskog rata u ovoj zgradi je bila smeštena jevrejska bolnica.)

Aškenasko jevrejsko žensko društvo - „*Dobrotvor*“, osnovano je u Beogradu oko 1896. godine. U svoje redove okupilo je pripadnice aškenaskog obreda, sa zajedničkim ciljem da pomažu siromašne i bolesne žene. Društvo je davalo mesečnu pomoć siromašnim udovica-

¹⁵ Demajo Moše, „*Jevrejske ustanove u Beogradu*“, Godišnjak 5694. -1933., Sarajevo - Beograd, str. 49.

¹⁶ „*Židovi na tlu Jugoslavije*“, Zagreb 1977. godine, str. 146.

¹⁷ AJ 100-23-62; „Izveštaj Upravnog odbora *Jevrejskog ženskog društva*“ pročitano na Skupštini društva 19. novembra 1939. godine u Beogradu.

ma, pružalo je pomoć siromašnim porodiljama i opremalo devojke prilikom udaje. Predsednik Društva u međuratnom razdoblju, Eliza Feldman, odlikovana je ordenom Svetog Save četvrtog reda.¹⁸

Zanimljiva je činjenica da osim društva „Dobrotvor“ i tradicionalne Hevre kadiše, beogradski Aškenazi nisu osnovali niti jednu drugu socijalno-humanitarnu organizaciju za pomoć svojim siromašnim i bolesnim članovima. Frajdenrajhova ovo tumači „visokim standardom beogradskih Aškenaza, a i njihovim narastajućim integracionim tendencijama“.¹⁹

Na inicijativu društva „Dobrotvor“ i Jevrejskog ženskog društva došlo je do objedinjavanja ženskih jevrejskih društava na nivou celokupne Kraljevine. U Beogradu je oktobra 1924. godine održan Kongres jevrejskih ženskih društava u Kraljevini SHS, na kome je osnovan Savez jevrejskih ženskih društava.

Među najstarijim socijalno-humanitarnim ustanovama beogradskog jevrejstva nalazilo se sirotinjsko-bolesnička kasa „*Bikur Holim*“. Siromašnim članovima je omogućivala besplatnu lekarsku pomoć i bolesničku negu.

Sirotinjska kasa „*Anije Atr*“ (hebr. gradska sirotinja) je svojim članovima obezbeđivala redovnu mesečnu pomoć, a pred početak zime im je isporučivala besplatni ogrev.

Društvo „*Milosrđe*“, osnovano 1919., pomagalo je siromašne pripadnike jevrejske zajednice u naturi.

Društvo „*Hesed Šel Emet*“ je osnovano sa ciljem da umrlim siromašnim članovima beogradske jevrejske opštine, sefardskog obreda, koji za sobom nisu nikoga ostavili, podiže nadgrobne spomenike.

Društvo „*Oneg šabat i Gemilut Hasadim*“ je osnovano 1900. godine sa ciljem da umrlim članovima društva redovno održava „limud“. Društvo je 1929. godine podiglo svoj dom na Jaliji, koji je ujedno bio i prva javna građevina beogradskih Jevreja.

U Beogradu je još 1920. godine otpočela organizovana akcija za prikupljanje sredstava da se u gradu otvori dom za siromašne starce i starice mojsijevske vere. Sredstva su prikupljana sve do 1929. godine, kada je u zgradi društva „*Oneg šabat i Gemilut Hasadim*“ ustanovljen „*Dom staraca i starica Mojsijevaca*“ prvobitno sa osam, a nešto kasnije sa 16 ležajeva.

Krajem 1932. godine je osnovano društvo „*Šemaja Demajo*“, nakon smrti jednog od najistaknutijih jevrejskih javnih delatnika, čije ime je i dobilo. Društvo je osnovano sa humanitarnim ciljevima i već za prvih nekoliko meseci svog postojanja prikupilo je i izdalo oko 20 hiljada dinara na ime pomoći u novcu, hrani i ogrevu siromašnim beogradskim Jevrejima. U kasnijem periodu Društvo se angažuje i na kulturnom polju.

Jevrejsko akademsko potporno društvo je osnovano u međuratnom periodu sa ciljem da studente Jevreje na Beogradskom univerzitetu sakupi i da im omogući jeftinu košer hranu u zajedničkoj menzi. U menzi, koja se nalazila u prostorijama aškenaske sinagoge, prehranjivalo se od 50 do 60 studenata. Uz besplatnu ishranu, Društvo je gotovo polovini svojih članova dodeljivalo novčanu pomoć u iznosu od 200 do 300 dinara mesečno. U zimskim danima Društvo je održavalo povremene sastanke na kojima su članovi raspravljali o socijalno-kulturnim pitanjima.²⁰

Uz ove organizovane ustanove socijalno-humanitarnog karaktera sprovodile su se povremeno i organizovane akcije sa učešćem više ustanova. U Beogradu su česte bile tzv. „akcije za zimsku pomoć“. Svake godine oko jevrejskog praznika Hanuke, sprovodila se velika akcija sakupljanja odeće, obuće, novca, robe i sl. i njihove isporuke siromašnim, bolesnim i starim Jevrejima.²¹ U decembru 1939. godine, prilikom „akcije za zimsku pomoć“ prikupljena je pomoć od oko 100 hiljada dinara.²²

¹⁸ AJ 38-405-556; „*Izveštaj sa svečane skupštine „Dobrotvora“*“ na kojoj je izaslanik Ministra socijalne politike i narodnog zdravlja odlikovao Elizuu Feldman.

¹⁹ Freidenreich, Harriet Pass, „*The Jews of Yugoslavia*“, Philadelphia, 1979, p. 119

²⁰ Podaci o socijalnim ustanovama u:

a) Demajo Moše, „*Jevrejske ustanove u Beogradu*“, Godišnjak 5694-1933, Sarajevo - Beograd, str. 49-57.

b) Petrović Luci, „*Organizovana jevrejska zajednica u Beogradu*“, neobjavljeni rukopis u JIM-u.

²¹ Hanuka je jevrejski praznik povodom oslobođenja Jerusalima i jevrejske države od grčkih okupatora u III veku p. n. e.

²² Freidenreich, op. cit., p. 119-120.

Pored organizovanih društava postojala su i tzv. „astalska društva“, organizovana *ad hoc*, sa ciljem da pred velike jevrejske praznike odejavu jevrejsku decu.²³

2. Kulturno-humanitarna društva

Dok su pomenuto „Jevrejsko akademsko potporno društvo“ i društvo „Šemaja Demajo“ bili izrazito socijalno-humanitarne ustanove sa marginalnom kulturnom delatnošću, društvo „Potpora“ je bilo izrazito kulturno-humanitarno društvo.

Pred kraj prošlog veka beogradsko jevrejsko stanovništvo je živelo patrijarhalnim životom, koncentrisanim u dve-tri ulice na Jaliji. Tu se delalo uglavnom u trgovačkom duhu i sve vreme se posvećivalo interesu i brizi samo za najbliže, a celokupan socijalni i duhovni interes bio je podređen krutom porodičnom životu. Ambicije su bile stereotipne i svodile su se na zapošljavanje dece po trgovačkim dućanima, odakle su od najranije mladosti donosili nekakav prihod svojim porodicama.

Ovakvim shvatanjima i stanju duha usprotivila se manja grupa mladih Jevreja, beogradskih intelektualaca. Zastupali su stavove o potrebi emancipacije jevrejskog podmlatka i stvaranja jevrejskog intelektualnog kadra koji bi se paralelno duhovno razvijao sa svojom „sabraćom“ Srbima i približio učeurenu beogradsku jevrejsku zajednicu modernoj nauci i kulturi.

Krajem prošlog veka upravu beogradske jevrejske opštine vodili su dr David Alkalaj, doktor prava, Solomon Azriel i dr Jakob Čelebonović. Oni su uviđali potrebu za osnivanjem jednog „građanskog društva“ sa zadatkom da potpomaže mlade Jevreje na studijama visokih nauka, zanata i veština. Upravi beogradske jevrejske opštine 1897. godine obratio se sa molbom za novčanu pomoć Isak Alkalaj, tada učenik šestog razreda gimnazije, potonji vrhovni rabin u Kraljevini. Molba Isaka Alkalaja je bila neposredni povod da se osnuje „Društvo za potpomaganje radi izučavanja zanata, veština i viših akademskih nauka ovde i na strani“. Na dan 23. septembra 1897. godine Društvo je zvanično osnovano, a njegovi osnivači su bili: dr David Alkalaj, Solomon Azriel, dr Jakob Čelebonović, Bencion Buli, Benko Davičo i dr. Za prvog predsednika je izabran Solomon Azriel, ali je ubrzo na čelo „Potpore“ došao Bencion Buli, bankar i jedan od najbogatijih članova beogradske jevrejske zajednice. Ovi ljudi, koji su se izdigli iznad sopstvene sredine, primili su na sebe zadatak i brigu da omogućе nesmetano školovanje nedovoljno materijalno i novčano obezbeđenih članova jevrejske zajednice. Već prvi kadar pitomaca dao je ljude koji će kasnije, posebno u međuratnom periodu, imati značajnu ulogu u životu jevrejske zajednice: dr Leon Koen, dr Bukić Pijade, dr Menahem Ruso, dr Bukus Alkalaj, dr Rafailo Margulis, dr David Albala, dr Isak Eškenazi. „Potpora“ održava i pojačava svoju delatnost u posleratnim godinama, kada na njeno čelo dolazi dr Bukić Pijade, njen nekadašnji pitomac. Na prvoj posleratnoj skupštini održanoj 5. decembra 1920. godine, dr Bukić Pijade promovise i novi zadatak „Potpore“ - zaštita ratne siročadi. Na apel „Potpore“ prijavilo se 98 siročadi. Uz pomoć Jevrejskog ženskog društva formiran je tzv. „odbor kumica“ za brigu o ovoj deci. Samo u prvih deset posleratnih godina prikupljena je i podeljena pomoć za ratnu siročad u vrednosti od preko 300 hiljada dinara.

Uz pomenute aktivnosti, „Potpora“ je usmeravala pažnju i na razvoj celokupnog jevrejskog društva. Društvo i njegovi članovi uvode novine u javnom životu beogradskih Jevreja. Organizuju velike zabave, elitne po poseti i umetničkom nivou na kojima prikupljaju priloge za materijalnu pomoć svojim šticeenicima.

U međuratnom periodu „Potpora“ nastavlja sa potpomaganjem velikog broja pitomaca na studijama van zemlje. Mesečna pomoć se kretala u iznosu od 200 do 600 dinara.

„Potpora“ radi i na kulturnom povezivanju i jačanju jevrejske zajednice u Kraljevini. Najčvršću saradnju ostvaruje sa sarajevskom „La Benevolensiom“, između ostalog, štampajući zajednički „Godišnjak“.

Svoje prihode društvo je obezbeđivalo iz članarine, prihoda sa zabava, sabirnih akcija, lutrija sa društvenih večeri, upisivanja članova dobrotvora (prilog od 1000 dinara) i utemeljivača (prilog od 500 dinara). „Od posle rata pa do danas (1933. godina - prim. aut.) „Potpora“ je imala 99 pitomaca i to 90 na naukama i 9 na zanatima... Na pitomce je naše društvo od 1920. do 1933. godine izdalo 658 628 dinara, a za ratnu siročad 329 583 dinara. Celokupan prihod bio je za to vreme 1 426 129 dinara i desetak akcija Privredne Narodne Banke“.²⁴

²³ Demajo Moše, „Jevrejske ustanove...“, str. 54.

²⁴ Margulis Rafailo, „Istorija dobrotvornog društva Potpora“, Godišnjak 5694.-1933., str. 33-39.

3. Kulturna društva

Srpsko-jevrejsko pevačko društvo osnovano je 1879. godine pod imenom „Prvo jevrejsko pevačko društvo“, da bi već 1880. godine počelo da učlanjuje i Srbe i shodno tome promenilo ime u „Srpsko-jevrejsko pevačko društvo“, pod kojim će delovati sve do 1941. godine.²⁵ Društvo je osnovano u vreme kada se jevrejski društveni život vodio u izolaciji, pa je stoga pojava ovakvog društva predstavljala veliki događaj u jevrejskoj sredini. Sve do 1829. godine hor je isključivo bio sastavljen od muških članova, da bi se potom otvorio i za beogradske jevrejske devojke. Moše Demajo piše da u osnivanju etnički mešovitog hora „ne treba gledati neki ma i najmanji pokušaj asimilacije, već činjenicu da su osnivači smatrali da u tom društvu trebaju biti primani i Srbi, jer su želeli da dođe do što bližeg kontakta između tadašnjeg jevrejskog življa u Beogradu i Srba“.²⁶ U periodu do Prvog svetskog rata Društvo je bilo žiža kulturnog života beogradskih Jevreja. Društvo je iniciralo gotovo sve kulturne manifestacije. Odlazilo se tada i na prve inostrane turneje (Sofija, Ruščuk, Sarajevo), a u Beogradu je izvelo „Prodanu nevestu“, što se smatra prvim izvođenjem Smetanine opere u Beogradu. Koncertima Društva prisustvovao je povremeno i Kralj Petar Prvi Karađorđević.

U međuratnom periodu Društvo je zadržalo svoje osnovne zadatke - negovanje jevrejske i srpske pesme (narodne i umetničke), liturgijskog pevanja u sinagogi. Odmah nakon rata, februara 1921. godine, Društvo je odlikovano „Ordenom belog orla petog reda“, a nešto kasnije je i njegov dugogodišnji predsednik Solomon Mošić odlikovan Ordenom Takovskog krsta. Za često učestvovanje i veliki doprinos Društva na priredbama raznih humanitarnih organizacija i ostale aktivnosti Društvo je odlikovano i Ordenom Svetog Save.

Najzapaženiji uspeh i veliki događaj bili su izvođenja dva Hendlova oratorijuma „Juda Makabejac“ (1927. godine) i „Samson“ (1932. godine). Oratorijum „Juda Makabejac“ izveden je u Narodnom pozorištu u Beogradu uz pratnju pozorišnog orkestra, a izvođenje je došlo najlaskavije ocene ondašnjih kritičara.

Hor Društva je redovno nastupao prilikom jevrejskih praznika, petkom uveče, na venčanjima i drugim svečanostima i priredbama u sinagogi „Bet Jisrael“.

Ratni događaji su odneli sa sobom gotovo sve članove Društva.

Sličnih pevačkih društava, prirodno sa daleko manjim dometima, bilo je i u drugim gradovima Srbije u kojima su postojale organizovane jevrejske opštine. U Nišu je to bio hor „David“, u Novom Sadu pevačka društva „Hazemer“ i „Hašira“ itd.

Između dva rata je delovala i jevrejska dramska grupa „Maks Nordau“. Osnova njenog rada bilo je izvođenje jevrejskih pozorišnih komada. Predstave su većinom bile prevedene i izvođene na srpskom jeziku. Grupa je sa svojim predstavama gostovala i u provinciji. Ta gostovanja su tokom vremena postala glavni događaj kulturnom životu manjih jevrejskih opština.

Kao što je do Prvog svetskog rata centar kulturnih zbivanja predstavljalo „Srpsko-jevrejsko pevačko društvo“, tako je u međuratnom periodu centar prenet u beogradsku Jevrejsku čitaonicu.

Po sećanju prvog (i jedinog) predsednika Jevrejske čitaonice, Arona Alkalaja, tada i generalnog sekretara Državne Hipotekarne banke, odmah posle Prvog svetskog rata javno je iskazana potreba da se osnuje jedna dobro opremljena čitaonica koja bi postala kulturni centar beogradskih Jevreja.²⁷ Međutim, nedostajao je adekvatan prostor. Problem je razrešen tek 1929. godine sa završetkom izgradnje reprezentativnog Jevrejskog doma u Beogradu u ulici Kralja Petra. U novoizgrađenom zdanju je 29. decembra 1929. godine svečano otvorena Jevrejska čitaonica.²⁸

Rad Čitaonice finansirao se iz dobrovoljnih priloga, redovne članarine preko 300 članova, a tridesetih godina beneberitska loža „Srbija“ je unela kao svoj redovni budžetski rashod pomoć Čitaonici. Veliki donator ove institucije, između ostalih, bio je i Geca Kon.²⁹

²⁵ Vidaković-Petrov Krinka, „Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu od XVI do XX veka“, Sarajevo 1986. str. 44.

²⁶ Demajo Moše, „Jevrejske ustanove...“, str. 54.

²⁷ Alkalaj Aron, „Dvanaest godina Jevrejske čitaonice u Beogradu 1929.-1941.“, Jevrejski Almanah, Beograd 1955/56., str. 111-116.

²⁸ „Židov“, br. 1, od 3. januara 1930. godine, str. 8.

²⁹ Alkalaj Aron, „Dvanaest godina...“, str. 115.

Čitaonica je raspolagala pozajmnom bibliotekom od preko 3000 knjiga i oko 700 časopisa. Članovima su stavljana na raspolaganje sva domaća dnevna i periodična izdanja, a među njima i jevrejska štampa koja je povremeno izlazila u Kraljevini.

Daleko značajnija po svojim dometima bila je jedna druga aktivnost Čitaonice. U njenoj organizaciji, u prostorijama Jevrejskog doma, održana su mnogobrojna predavanja. Po svojim sadržajima predavanja su zalazila u gotovo sva područja umetnosti i nauke. Doticala su se i jevrejstva, ali ne i samo njega. Posećenost predavanja je, prema tadašnjim izveštajima, bila solidna. Kao predavači pojavljivala su se poznata imena iz jevrejskih i nejevrejskih krugova. Ovo ukazuje i na bitnu ulogu Čitaonice u jačanju kulturnih i duhovnih veza između prestoničkih Srba i Jevreja. Ovde će biti pomenuti dr Milan Nedeljković, generalni direktor Poštanske štedionice, dr Nikola Vulić, profesor Univerziteta, Vladimir Dvorniković, profesor, dr Velimir Bajkić, profesor Univerziteta, dr Ksenija Atanasijević, docent Univerziteta, Dušan Nikolajević, esejista i kritičar, dr Ivan Đaja, profesor Univerziteta, Vinko Vitezica, dr Mihajlo Petrović, matematičar, dr Živko Topalović, političar i sociolog, Luka Smodlaka, političar, a od jevrejskih predavača, dr Bukić Pijade, Aron Alkalaj, dr Avram Veber, dr Žak Konfino, dr Jakov Kalderon, dr Juda Levi, nadržabin Ignjat Šlang, dr Hugto Herman iz Čehoslovačke.³⁰

U toku svog dvanaestogodišnjeg delovanja, Jevrejska čitaonica je postala neka vrsta Narodnog univerziteta dunavskog kraja u Beogradu, mesto u kome se popularisala nauka i književnost. O visokom nivou predavanja održanih u Čitaonici može se suditi po jednom izveštaju Kolarčevog narodnog univerziteta, štampanog pred rat, u kome se rad Jevrejske čitaonice iznosi kao paralelan sa zadacima koje je tada ispunjavala ova naša vrhunaska kulturno-prosvetna ustanova.³¹

* * *

Rad svih jevrejskih društava i organizacija, pomenutih u ovom odeljku, karakterisalo je gotovo potpuno odsustvo političkih i ideoloških odrednica i pretenzija, čime su sve one zadržale jednu opšte jevrejsku crtu. Brojnost njihovog članstva, kao i dometi njihovih aktivnosti, izvesno su nadmašivali brojnost i aktivnosti sličnih društava kod ostalih manjinskih zajednica u Kraljevini. Karakterisalo ih je gotovo stopostotno učešće članova jevrejske zajednice, aktivno ili pasivno, bez obzira na njihovu eventualnu političku, ideološku ili versku (unutar jevrejsku) pripadnost.

III Jevrejsko školstvo

Verski propisi su od davnina nalagali da svaki odrasli član jevrejske zajednice mora biti pismen, kako bi znao čitati svete knjige i valjano obavljati svoje verske dužnosti. Dakle, pismenost je bila verska obaveza, što je dovelo do činjenice da Jevreji budu prvi narod u svetu koji je stvorio sopstveni sistem obaveznog školovanja. U evropskoj dijaspori, u većim jevrejskim zajednicama već u srednjem veku uz svaku sinagogu je postojala neka vrsta učionice. Takva prostorija za versko podučavanje, kod Ašenaza se nazivala *heder* (soba), a kod Sefarda *meldar* (škola). *Hedere* i *meldare* su pohađali dečaci od svoje šeste godine života, a školovanje im je trajalo od četiri do osam godina. Proučavalo se tu hebrejsko pismo, čitale su se starozavetne knjige na hebrejskom, recitovali odlomci iz Biblije i Talmuda i prevodili s hebrejskog na govorni jezik, jidiš i ladino. Precizni nastavni planovi nisu postojali, a ni posebno nastavno osoblje, već su se u ulozi nastavnika najčešće pojavljivali članovi opštinskih uprava i rabini. Već jevrejske opštine osnivale su i srednju (ili višu) školu, strogo teološki usmerenu, koja se zvala *ješiva*.

Naselivši se na ove prostore, Jevreji su i ovde uz svoje, uglavnom improvizovane sinagoge, osnivali *hedere* i *meldare*. U turskom carstvu država je finansirala isključivo muslimanske škole, pa su stoga tek znatnije jevrejske zajednice mogle organizovati školstvo. U Beogradu je 1617. godine rabi Jehuda Lerma osnovao *ješivu* (višu školu), koja je u toku XVII

³⁰ Podaci o imenima predavača iz:

- a) Alkalaj Aron, „Dvanaest godina...”
- b) Demajo Moše, „Jevrejske ustanove...”
- v) AJ 100-25-97

³¹ Alkalaj Aron, „Dvanaest godina...”, str. 115.

veka odškolovala nekoliko rabina i judaista, poznatih po njihovom delu i van balkanskih prostora. Ješiva je prestala sa radom 1688. godine, nakon velikog stradanja jevrejske zajednice u ratnim događajima.

Sa sticanjem pune građanske ravnopravnosti u XIX veku, u zemljama pod vlašću Habsburga, ubrzano se konstituišu i jačaju jevrejske opštine, a u okviru tog procesa uspostavlja se i stalne jevrejske škole. U Subotici od 1811. godine počinje kontinuirani rad *hedera*, odnosno osnovne škole.

Jevreji, građani Kneževine (Kraljevine) Srbije, u prošlom veku pohađaju srpske škole, ali uporedo pohađaju i jevrejske, učeći u njima hebrejski jezik i veronauku. Sefardska beogradska jevrejska opština 1847. godine osniva mušku jevrejsku školu, dok 1864. godine, na molbu beogradskih Jevreja, državne vlasti odobravaju osnivanje prve osnovne škole za jevrejsku žensku decu na Jaliji. U drugoj polovini prošlog veka i ostale jevrejske opštine u Srbiji osnivaju svoje škole: Šabac 1862., Smederevo 1869. godine, a za njima redom Leskovac, Pirot i Niš.

Do ovog vremena u jevrejskim školama se isključivo predavalo na ladino, odnosno jidiš jeziku, a predmeti su bili isključivo verski. U drugoj polovini prošlog veka, sa opštom emancipacijom Jevreja, a zbog lakšeg uključivanja Jevreja u privredu i druge delatnosti koje su im tada postojale dostupne, jevrejske škole su proširivale svoje nastavne programe i „profanim“ predmetima poput matematike i stranih jezika, i prilagođavali ih državnim školama. Učio se i „narodni“, tj. službeni jezik sredine, koji će tokom sledećih decenija u većini jevrejskih opština postati i nastavni jezik. Države (Austro-Ugarska i Srbija) su finansijski potpomagale ovakve reformisane jevrejske škole. Sa obrazovanjem stečenim u ovim školama jevrejska deca su u mnogome lakše nastavljala svoje školovanje u državnim srednjim školama i na univerzitetu.

Međutim, nakon ove ekspanzije u prošlom veku, jevrejsko školstvo ulazi u period krize. Većina jevrejskih škola redukuje svoju delatnost, a neke se i ukidaju. Ova je bila posledica opštih dilema u kojima su se Jevreji sa ovih prostora kretali nakon sticanja građanske ravnopravnosti. Osnovna dilema se svodila na pitanje u kojoj meri zadržati svoju jevrejsku posebnost, odnosno u kojoj meri se uključiti u život šire sredine. U porastu je bio broj roditelja koji su svoju decu upisivali u državne osnovne i srednje škole, umesto u posebne jevrejske. Ova deca su odvojeno učila hebrejski jezik i veronauku, uobičajeno dva puta nedeljno. Otpori postojanju posebnih jevrejskih škola dolazili su prvenstveno iz asimilantskih, odnosno integracionističkih krugova.³²

Tendencija nestajanja posebnih jevrejskih škola održala se i u periodu između svetskih ratova. Poneke su se zadržale na vojvođanskim prostorima, prevashodno u mestima gde su postojale jake zajednice ortodoksnih Jevreja, odnosno gde se zadržala snažna verska tradicija. Jevrejske škole su tako i dalje postojale u Somboru, Subotici, Novom Sadu, Senti, Bačkom Petrovom selu. U Velikom Bečkereku je, na osnovu naredbe Ministarstva prosvete i vera, otvorena 1920. godine Državna jevrejska narodna škola, koja je na taj način postala prva jevrejska škola u Kraljevini finansirana iz državnog budžeta.³³ Uz osnovne škole, u Vojvodini su se ponegde zadržale i srednje škole - ješive. Prema jednom izveštaju iz 1923. godine ješive su postojale u Senti, Bačkom Petrovom selu, a u Subotici je bila u osnivanju. Školovanje u ovim ješivama trajalo je punih devet godina. Sa završetkom školovanja učenici su sticali zvanja rabina, propovednika i veroučitelja. U nastavnom kadru uglavnom su se nalazili ortodokсни rabini.³⁴ Uz osnovne i srednje jevrejske škole, u Vojvodini su postojala i tzv. društva za veronauku „Talmud tora“ pri skoro svakoj jevrejskoj opštini, a koja su organizovala nastavu veronauke.³⁵

U Beogradu i mestima u Srbiji gde su postojale organizovane jevrejske opštine, u međuratnom periodu u potpunosti su nestale jevrejske posebne škole. Hebrejski jezik i veronauka učili su se na časovima van redovne nastave u državnim školama. U Beogradu, u Solunskoj ulici na Jaliji, u zgradi u kojoj je pre Prvog svetskog rata radila državna osnovna škola za jevrejsku decu, u međuratnom periodu se održavala verska nastava nakon završenih časova u državnim školama. Međutim, ova ustanova nije mogla zadovoljiti niti ovako re-

³² „Židovi na tlu Jugoslavije“, Zagreb, 1988, str. 158-160 i Vidaković-Petrov Krinka, „Kultura španskih Jevreja...“, str. 36

³³ „Židov“, br. 1 od 1. januara 1921. godine, str. 36.

³⁴ AJ 69-59-93; „Izveštaj SJVO Kraljevine SHS Ministarstvu vera“, od 14. aprila 1923. godine.

³⁵ AJ 69-59-93; „Pismo Vrhovnog Rabina Ministru vera“, od 31. januara 1924. godine.

dukovane nastavne potrebe za jevrejsku decu. U međuratnom periodu beogradski Jevreji nisu više nastanjivali samo Jaliju i Zerek, već i druge delove grada. Zbog ove novonastale situacije Uprava Crkveno-školske beogradske jevrejske opštine obratila se ministru vera, sa molbom da kod ministra prosvete izdejstvuje odobrenje „po kome bi se od sada jevrejska deca učila svojoj veronauci u za to određenim učionicama iste Osnovne Škole, čiji su oni i inače đaci... U tom bi pogledu došli u obzir škole Dorćolskog kraja i kod Saborne Crkve, jer u njima ima najviše jevrejske dece. Po drugim Školama njihov je broj minimalan, te bi se za tu decu mogla odrediti Škola kod Cvetnog Trga kao na sredokračići... Učitelje za veronauku daje i plaća Uprava, a raspored časova jevrejske veronauke utvrdili bi upravitelji dotičnih škola u sporazumu sa ovlašćenim predstavnikom ove Uprave...“³⁶ Veronauka je bila obavezna za svu jevrejsku decu koja su pohađala osnovne, srednje i stručne škole. Najčešće je lokalni rabin ili neki drugi kvalifikovani veroučitelj jednom nedeljno posećivao škole u svom kraju da bi održao odgovarajuće časove.³⁷ Pored pohađanja časova veronauke, učenici i učenice su pozivani od Uprave ili njenog posebnog Školskog komiteta, da prisustvuju vršenju obreda i izvođenju ceremonija prilikom jevrejskih praznika uz uzimanje učešća u sinagogalnom pevanju.³⁸

U vezi sa problemom školstva neizbežno je pomenuti i jedno kratkotrajno postojanje „Jevrejske gimnazije“ u Beogradu. Pojavila se kao posledica uvođenja *numerus clausus* oktobar 1940. godine. U Beogradu je, pre ovog događaja, postojala neka vrsta jevrejske srednje škole za srednjoškolsku omladinu. U školi su se okupljali jevrejski učenici iz više od dvadeset beogradskih gimnazija i stručnih škola. Predavanja su bila posvećena jevrejskoj istoriji i hebrejskom jeziku. Ova škola je bila priznata od državnih vlasti, a njen nastavni kadar su činili profesori iz državnih škola.³⁹ Ocene iz ove škole su se upisivale u svedočanstva redovnih škola u rubrici „ocene iz veronauke“. U periodu 1929. - 1940. godine ovu školu pohađalo je od 350 do 450 učenika. Najveći broj učenika je bio iz Prve muške, a učenica iz Četvrte ženske gimnazije.

Po uvođenju *numerus clausus* pojavila se ideja da ova škola preraste u pravu jevrejsku gimnaziju. U jesen 1940. godine otvoreni su prvi, drugi i treći razred potpuno po uzoru na državnu gimnaziju. Nastava se proširila svim uobičajenim gimnazijskim predmetima, a za nastavnike su angažovani profesori iz državnih srednjih škola. Za upravnika „Jevrejske gimnazije“ postavljen je Ivan Kon, tada direktor Trgovačke akademije. Ovu gimnaziju je pohađalo sedamdesetak đaka, od kojih su polovinu činili đaci prvog razreda. Rad „Jevrejske gimnazije“ nije potrajao ni punu školsku godinu. Prestala je sa radom nakon okupacije zemlje aprila 1941. godine.⁴⁰

IV Jevrejska štampa

Prva jevrejska glasila pojavljuju se na ovom prostoru u vreme sticanja građanske ravnopravnosti. Na inicijativu Jakova Alkalaja, predsednika beogradske sefarsdske jevrejske opštine, 1888. godine štampa se prvi beogradski jevrejski list „El amigo del pueblo“ („Narodni prijatelj“). List je izlazi jednom mesečno sve do 1892. godine. Štampan je na ladino jeziku hebrejskim slovima. Uz osnovni informativni deo, list je sadržavao i tekstove iz kulture i nacionalnog problema. Ostao je sačuvan u Nacionalnoj biblioteci u Jerusalimu. Do Prvog svetskog rata u Beogradu su se pojavili i listovi „*Hašalom*“ (1903 - 1906), „*Pasattempo*“ (1905), „*Bešalom*“ (1906) i „*Jevrejski glasnik*“ (1909 - 1910), koji su predstavljali tek sporadične pokušaje i svi od reda bili kratkog trajanja.

Kratkog veka su bili i gotovo svi jevrejski listovi koji su se pojavili u međuratnom Beogradu. Listovi koji su izlazili u periodu od 1920. do 1930. godine, izlazili su najduže do danu dana. Jevrejsko nacionalno društvo pokrenulo je 1920. godine „*Jevrejski glasnik*“, ko-

³⁶ AJ 69-59-93; „*Predstavka Ministru vera*“ kojom Uprava Crkveno-školske jevrejske opštine moli za dejstvo kod Ministra prosvete da odobri i izda potrebno naređenje da se nastava jevrejske veronauke obavlja u učionicama državnih osnovnih škola

³⁷ Freidenreich, op. cit. p. 94

³⁸ „*Vesnik JSVO*“, br. 22, od 1. oktobra 1941. godine, str. 10-12.

³⁹ Jevrejsku istoriju je predavao Solomon Kalderon, profesor u Muškoj učiteljskoj školi, a hebrejski jezik Juda Levi, profesor Druge ženske gimnazije.

⁴⁰ Kalderon Solomon, „*Jevrejska gimnazija u Beogradu*“, Jevrejski Almanah, Beograd 1954., str. 150-153.

ji se ugasio već sledeće godine. Sa izmenjenom redakcijom i sada izrazitom cionističkom orijentacijom, list je obnovljen 1924. godine, pod nazivom „Beogradski jevrejski glasnik“ i ugasio se iste godine, zbog finansijskih teškoća. Oba „glasnika“ su štampana na srpskom jeziku, uz poneki prilog na latinu.

Tridesetih godina pojačava se aktivnost jevrejske zajednice u pogledu izlaženja sopstvenih listova. U ovo vreme, kao najznačajniji beogradski jevrejski list slovi „Vesnik jevrejske sefardske veroispovedne opštine“. List je redovno izlazio jednom mesečno od 1939. do 1941. godine. Uz informativne delove i priloge iz kulture, u listu su objavljivani i tekstovi iz istorije jevrejske zajednice u rubrikama „Iz prošlosti naše zajednice“ i „Iz fotoarhiva naše opštine“. List je uređivao dr David Albala. Po ovom uzoru i aškenaska beogradska jevrejska opština pokrenula je „Glasnik“, ali tek početkom 1941. godine. U Beogradu je 1936. i 1937. godine štampan i „nezavisni informativni nedeljni list“ - „Beogradske jevrejske novine“.

Pored pomenutih listova lokalnog karaktera u Beogradu su izlazili i listovi namenjeni celokupnoj jugoslovenskoj jevrejskoj zajednici. „Glasnik Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije“ je pokrenut 1933. godine. Izašla su svega tri broja, uglavnom ispunjena informacijama o raznim zakonima i uredbama koje su se odnosile na jevrejsku zajednicu i po koji tekst o istoriji Jevreja. U periodu od 1936. do 1939. godine, jednom mesečno je izlazi već pomenuti „Službeni list SJVO Kraljevine Jugoslavije“.

U Beogradu i Zagrebu je, od 1935. do 1941. godine, štampan „Jevrejski narodni kalendar“, sa uredništvom u oba grada. U šest objavljenih godišnjaka, uz kalendarski deo, statističke podatke i uobičajene priloge, objavljivani su tekstovi iz istorije, književni prevodi i prilozi.

Za razliku od zagrebačke i sarajevske, beogradska jevrejska zajednica nije uspela da u međuratnom periodu obezbedi izlaženje stalnog lista, a u unutrašnjosti Srbije u ovom periodu nije bilo pokrenuto izlaženje niti jednog jevrejskog lista.

Jevrejska zajednica u Vojvodini takođe je objavljivala svoje listove, pre svega u centrima poput Novog Sada i Subotice, ali i u manjim mestima. Najstariji list vojvodanskih Jevreja izlazio je u Subotici od 1914. do 1915. godine na mađarskom jeziku, sa podliskom na nemačkom i jidišu, pod nazivom „Autonomija“.

U međuratnom dobu, u Novom Sadu je izlazilo u različitim periodima 14 jevrejskih listova, većina ovih listova imala je lokalno-nacionalno opredeljenje. Najstariji među njima izlazio je od 1921. do 1924. godine. U pitanju je bio nedeljnik na nemačkom jeziku „Judisches Volksblatt“. Godine 1928. i 1933. pokrenuti su listovi i na mađarskom jeziku „Zsido Elet“, odnosno „Zsido Ujsag“. S obzirom da se nijedan nije održao, 1935. godine pokrenuti su novi listovi sličnog sadržaja: „Jugoslawische Judische Rundschau“ na nemačkom i „Jevrejske novine“ na nemačkom i srpskom jeziku. Uz ove listove sa opštim temama pokrenuti su i listovi sa određenom političkom orijentacijom, uglavnom cionističkom, poput „Ever Hajar-den“ (1935. - 1937.) i „Malhut Israel“ (1933. - 1941.). Štampana su i dva sportska lista - „Juda Makabi“ 1927. godine i „Makabi sport“ (1927. - 1930. godine).

Zajednica ortodoksnih Jevreja takođe je pokretala svoje listove. U Subotici je 1933. godine izašao „Vjesnik Agudat Izraela“, ubrzo promenivši ime u „Jevrejski vjesnik“. U istom gradu je 1925. godine pokrenut društveni, književni i umetnički nedeljnik „Szombat“, kratkog veka kao i nekolicina drugih listova bez većeg značaja.

Svakako najuglednije i najkvalitetnije glasilo vojvodanskih Jevreja bio je „Jevrejski Almanah“ koje je u Vršcu izdavao Savez Rabina Kraljevine SHS u periodu od 1925. do 1930. godine. Objavljeno je ukupno pet knjiga, bogatih sa kvalitetnim tekstovima iz istorije Jevreja, kao i priložima o talmudskoj i svetovnoj jevrejskoj književnosti. „Almanah“ je bio namenjen ograničenom krugu čitalaca, prvenstveno jevrejskoj intelektualnoj eliti.⁴¹

⁴¹ U odeljku „Jevrejska štampa“ pretežno su korišćeni podaci sakupljeni u katalogu „Jevrejska štampa na tlu Jugoslavije do 1941. godine“, autora Milice Mihalović, Beograd 1982. godine.

